

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ЧЫРЫДЫШКЫН ЯАМЫЗЫ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЯАМЫЗЫ

МУГУР-АКСЫ СУУРНУҢ МУНИЦИПАЛДЫГ
БЮДЖЕТТИГ №2 ОРТУМАК НИИТИ БИЛИГ ШКОЛАЗЫ

ШМК-ның
хуралыга сайгарып

көргөн:



Ховалыг А.Ч.
Протокол №1
август «30» 2024 г.

Школа директорунун
өөредилге талазы-биле
оралакчызы чөпшээрэн:



Чыдат Ч.К.
Протокол №1
август «30» 2024 г.

Школаның директорунун
дужаалы-биле
бадылаан:



Олчей Э.Э.
Дужаал №70
август «30» 2024 г.



ТЫВА ДЫЛ ЭРТЕМИНГЕ
АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

6 КЛАССТАР

Башкызы: Созур-оол А.Х.

Мугур-Аксы 2024

Тыва дылды 6-гы класстарга өөредириниң программасынга тайылбыр бижик.

Тыва дыл - тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкени мөөңнеттинген. Ол-тыва культураның -улустуң аас чогаалының, литератураның, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүн өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажил-херек чорудулгазының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы. Тыва школаларга, өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредире уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээдип алыры-өөреникчилерге өске эртемнерни билип албышаан, долгандыр турар амыдырал, бойдус дугайында билиглерин калбартып, улуг салгалдың дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

Программа дараазында хоойлу, доктаал, саавырларның негелделеринге таарыштыр кылдынган:

- Россия Федерациязының Конституциясы (01.07.2020 ч. чаартынганы-биле) ст. 26;
- Федералдыг хоойлу. 29 декабрь 2012 ч. № 273-ФХ «Россия Федерациязының өөредилге дугайында хоойлузу»;
- Федералдыг хоойлу. 03.08.2018 ч. № 317-ФХ «Россия Федерациязының өөредилге дугайында хоойлузунуң 11 и 14 статьяларынга чаарттылгалар киририниң дугайында»;
- Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының 17 декабрь 2010 ч. № 1897 дужаалы «Кол ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттарын бадылаарының дугайында» (Россия Федерациязының өөредилге, эртем яамызының 31 декабрь 2015 ч. № 1577 дужаалды редакторлааны -биле);
- Тыва Республиканың Конституциясы (12.04.2019 ч. чаартынганы-биле) ст.5, 24;
- Хоойлу ВХ-1 «Тыва Республикада дылдарның дугайында» от 31.12.2003 ч. № 462 (12.04.2019 ч. чаартынганы-биле);
- Тыва Республиканың Хоойлузу 21.06.2014 ч. № 2562 ВХ-1 «Тыва Республикага өөредилге дугайы» (02.06.2019 ч. чаартынганы-биле).

Программаның ады болгаш авторлары:

- 1.8-ки класстың тыва дыл программасын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң күрүне стандартының национал-девискээр кезээнге дүүштүр Күрүнениң Федералдыг өөредилге стандарттарының негелделери-биле тургускан.
2. Куулар К.Б., Сарыглар Ч.А., Шаалы А.С. Ниити өөредилге черлериниң 5-9-ку класстарга тыва дылды өөредире чижек Программасынга даянган (2021 чыл).

Тыва дылды өөредириниң сорулгалары , кылыр ажылдары.

Сорулгалары:

- өөреникчилерге фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис), стилистикага тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерин практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин , чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиринин , бижик демдектерин шын салырынын быжыг чанчылдарын бээр;
- алган теориялыг билиглеринге даянып, программаның негелделеринге дүүштүр боттарынын бодалдарын аас, бижимел харылзаалыг чугаага илередире;
- литературлуг дылдын нормаларынга чанчыктырар, сөс курлавырын байыдар, чугаазынын культуразын бедидер;
- ниитилел амыдыралынга тыва дылдын ужур-дузазын, хөгжүлдезин, өске дылдар аразында ээлеп турар туружун бөдүүн билиглер-биле таныштырар;
- төрөөн дылынга камныг, сонуургалдыг, хандыкшылдыг болурунга кижизидер;
- өөреникчилерни номга сонуургалдыг, шын, медерелдиг, аянныг номчуурунга сундулуг болурунга кижизидер, боттары боданып өөрениринге чанчыктырар;
- мөзү-шынар, эстетика, куш-ажыл талазы-биле кижизидилгеге бүрүнү-биле ажыглаар;
- харысалгалыг болурунга, өөредилгенин, куш-ажылдың сагылга-чурумунга кижизидер;

Бо сорулгаларны чедип алырда, башкынын ниити культурлуг деннелин бедидери, дыл эртеми, методика, ниити педагогика, ИКТ, чаартылгалар талазы-биле белеткелин үргүлчү бедидери, бодунун хулээлгезин харысалгалыг, чогаадыкчы ёзу-биле күүседире негеттинер.

Тыва дыл эртемнин утказы болгаш тургузуу.

Школага тыва дыл эртемин (курузун) өөредиринин программасында фонетика, лексика, сөс чогаадылгасы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижиринин, бижик демдектерин шын салырының чаңчылдарын, аас, бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементтерин, дыл дугайында чамдык билиглерин кириген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теориялык билиглерин тыва дыл эртемнин база амгы үеде дыл эртемнин чедишкннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Программа шуушкак принцип ёзугаар тургустунган. Чамдык берге, улуг темаларны (лексика, сөс чогаадылгасын) аңгы-аңгы класстарга чадаланчак өөредири көрдүнгөн.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-5 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринин дорт уланчызы, системажытканы болур.

7 класска дылдың ниитилел амыдыралга ужур-дузанын көргүскөш, эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаан соонда «Синтаксис, пунктуация болгаш чугаа культуразы», «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Сөс тургузуу, сөс чогаадылгасы, орфография», «Морфология, орфография, чугаа культуразы» деп улуг бөлүктүң деп кезектерин өөренир.

Тыва дыл эртемин өөредиринин кол угланышыны, негелделери.

Төрөөн дыл башкыларының ажылынын кол уг-шии - өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның чугаазын, боданыр аргаларын сайзырадыры болур. Программада өөредилге материалын быжыг шингээтирери-биле катаптаашкынче чугула кичээнгейни угландырган. Чылдын эгезинде болгаш төнчүзүнде ону чорударына тускай шактар көрдүнгөн.

Программанын кол негелдези – тыва дыл кичээлдеринге өөредилге болгаш кижизидилге ажылын чангыс аай харылзаалыг чорудары.

Дыл –кижилернин аразында харылзажырынын чугула чепсээ, төрөөн дылының байлак сөс курлавырлыын, ооң амыдыралга ужур-дузалыын практика кырында көргүзери.

Өөреникчилернин билиглерни быжыг, медреселдик шингээдип алырын чедип алыры, төрөөн чугаазын сайзырадыры: чаа сөстерни, фразеологизмнерни, дылдың уран чечен аргаларын шингээтирери, сөстүң утказын көжүрүп ажыглаарына мергежидери, сеткил-сагышты, бодалды, миннишкнни илередир дылды чедимчелиг ажыглаарына чаңчыктырары.

Практиктиг угланышынын күштелдирери-шын бижилгенин чаңчылдарын чедип алыры, дүрүмнерни чижектер-биле бадыткап, ажыглап билири

Сөс-биле ажылче кичээнгейни салыры: сөстерни тема аайы-биле тускай лексиктиг бөлүктерге чарары, олар-биле сөс каттыжышыкыннары, домактар тургузары, тывылган төөгүзүн сайгарары, янзы-бүрү словарьлар-биле ажылдаары.

Чараштыр бижилгеже, сөстернин, домактарнын грамматиктиг сайгарылгаларынче болгаш мөзүштарының кижизидилгезинче кичээнгей салыры.

Ажылчын программаның тургузуу.

Программа тайылбыр бижик, кезектер болгаш шактар аайы-биле чурумчудуп хувааттынган календарь –тематиктиг планнаашкын, кичээлдерде ажыглаар материалдар данзызындан тургустунган.

6-гы класстын өөредилге программасында баштай-ла дыл дугайында «Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Төрөл дылдар болгаш өгбе дыл дугайында билиг. Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында» - кирилде кичээл.

Оон ыңай 5-ки класска өөрөнгенин катаптаары көрдүнгөн:

Фонетика болгаш орфоэпия. Кадыг (ъ) болгаш чымчак (ь) демдектерни сөске ажыглаары
Лексика. Сөзүглелдер, оларның стили

Орфография. Ажык эвес үннернин үжүктөрүн дакпырлап бижири.

Й үннүг үжүктөрлиг (я, е, ё, ю) сөстерни шын бижири.

Бирги улдуннун түннелинге хыналда ажыл.

Сөс эгезинге т-д, п-б деп үннернин үжүктөрүн шын бижири.

Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы. Сөстүң тургустунар аргалары: морфологтут (кожумактыг), синтаксистиг арга. Хураангайлаар арга.

Хевир тургузар кожумактар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүң болбас хевириниң кожумаа, кылыг сөзүңге немелде утка киирер кожумактар.

Өскертилге кожумактары: чүве адының сан, падеж, арын кожумактары; кылыг сөзүнүң үе, сан, арын кожумактары. Сөстүң тургузуунуң сайгарылгазы.

Лексика болгаш фразеология.

Тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказы (ниити түрк лексика)

Өске дылдардан үлегерлээн лексика: моол, кыдат, төвүт, орус болгаш өске дылдардан)

Ажыглалының аайы-биле тыва дылдың лексиказы. Ниити ажыглалдың сөстери.

Бирги чартык чылдың түңнелинге хыналда ажыл.

Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери: диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер.

Ховар ажыглалдың сөстери: эргижирээн сөстер (историзмнер, архаизмнер), чаа сөстер (неологизмнер). Жаргонизмнер.

Хуу аттар (ономастика), оларның янзылары (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер болгаш космонимнер). Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы.

Морфология. Чүве ады. Тодаргай болгаш туугай чүве аттары. Чүве адының темалыг бөлүктери.

Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери, оларның тургустунары

Орус дылдан үлегерлээн сөстерниң грамматиктиг хевирлерин шын бижири.

Хыналда ажыл

Демдек ады. Демдек адының чогаадылгазы (морфологтут, синтаксистиг аргалар, сөстүң катаптаанындан).

Демдек аттарының темалыг бөлүктери: шынар- демдээн, өң-чүзүнүн, хевирин, хемчээлин көргүзөр демдек аттары.

Шынарның демдек аттары. Хамаарылганың демдек аттары.

Үшкү улдуңнуң түңнелинге хыналда ажыл.

Сан аттарының бөлүктери. Түң болгаш дугаар сан аттары. Чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттары болгаш оларны шын бижири.

Сан адының нарын сөстер болгаш фразеологизмнер тургузарыңга киржилгези.

Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстерниң ажыглалы.

Ат орну.

Ат орнунуң грамматиктиг утказы, морфологтут демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Ат орнунуң бөлүктери.

Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири.

Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири. Ат оруннарының морфологтут сайгарылгазы

Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы.

Тыва улустуң чугаа этикеди.

Чугаа чорудулгазының хевирлери: чүгүртү (уlug- каралап) номчууру; сөзүглелден кол медээни тып номчууру; сөзүглелди сайгарып номчууру.

Сөзүглелдиң тодаргай болгаш элдээрткен утказы. Номчааны чечен чогаал сөзүглелиниң утказын сактып бижири.

Монологтуң янзылары. Чурумал. Тоожуушкун. Угаап боданыышкын. Дыл темазыңга дыңнадыг.

Диалогтуң хевирлери:

кылдыныгны боттандыраарынче углаптар чугаа, бодал солчуп чугаалажыры

Чыл төнчүзүндө түңнел катаптаашкын.

Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы. Морфология.

Тыва дыл эртемниң федералдыг үндезин өөредилге планында туружу.

8-ки класска өөредилге планы-биле шунту – 34 шак: чылда неделяда 1 шак.

Чугаа сайзырадылгазынга чорудар ажылдарның янзылары.

Салдынган айтырыгларга (чечен чогаалдан, амыдыралчы хайгааралдарлан) аас болгаш бижимел делгеренгей харыыларны бээри;

Сөзүглелдер-биле янзы-бүрү ажылдарны чорудары: чогаалдың 5ити утка, тургузуун шын сайгарарынга башкы болгаш өөреникчилерниң угаап чүгүртү, тода, оожум, аянный, бодамчалыг номчулгазы;

ат чок сөзүглелдерге ат бээри, тема болгаш идеязын шын илередири,
словарьлыг ажылдарны чорудары;

чогаалдың киржикчилериниң аажы-чанында болгаш даштыкы хевиринде онза чүүлдерни демдеглек, сөзүглелди кезектерге хуваары, 5ити кезектеринге аттар тывары,

сөзүглелдерге план коллективтиг тургузары (сөзүглелдин 5ити утказын кезектерге хуваап, кезек бүрүзүнге планның айтырыгларын шын тургузары);

медээ, ат домактарлыг планнарны коллективтиг тургузары;

айтырыг хевирлиг планнарны коллективтиг тургузары;

Бодунуң бодалын шын дес-дараалаштыр илередиринге немелде айтырыгларга аас болгаш бижимел харыыларны бээри;

Бердинген темага, байдалга дүүштүр диалогтар чогаадыры;

План езугаар болгаш план чокка, даяныр сөстөр болгаш конструкциялар дузазы – биле улуг эвес хемчээлди сөзүглелди эдерти, допчулай чугаалаары;

Сөзүглелде чугааның хевирин өскертири;

Чогаадыкчы хевирлиг ажылдарны чорудары;

Чугааның янзыларын тодарадыры: тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын. Оларның тургузуунда онзагай чүүлдер.

Уран-чечен болгаш ажыл –иш тоожуушкуну. Кандыг-бир чүвени чуруп бижири. Кандыг-бир чүүлдү шынзыдып угаадыры.

Сөзүглелдин утказын (аас болгаш бижимел-биле) делгеренгей азы допчулай, ооң тургузуун Iревейн, стилин өскертпейн дамчыдары;

Сөзүглелди тургузары (аас болгаш бижимел-биле);

Көрген, билген болгаш хайгаараан болуушкуннарынга азы сюжеттиг чурук езугаар чурумалдыг, тоожуушкуннуг, угаадыглыг эдертиглер бижири;

Оран-бажың, ажыл-агый, дириг амытаннар, бойдус, номчаан ному, дээш өске-даа чүүлдер дугайында чурумалдыг чогаадыглар;

Кижилерниң ажыктыг күш –ажылының, төрөөн чериниң, чоок кижилериниң, көрген, таварышкан болуушкуннарының дугайында чечен чугаа хевирлиг чогаадыглар бижири;

Тургускан чугаазының дылын болгаш тургузуун эдери;

Төрелдеринче, эш-өөрүнче чагаа бижири, адрести шын бижири.

6-гы классты доозуп турда өөреникчилерниң билииниң деннелинге негелделер.

Планнаттынган түннелдер.

6-гы классты доозуп тургаш уруглар:

Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Тыва дыл, ооң төрөл дылдары болгаш өгбө дылы. Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында билиглерни алган;

Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле:

Кадыг (ь) болгаш чымчак (ъ) демдектерниң ажыглаарын эки билир;

Лексика. Сөзүглелдер, оларның стилидерин тодарадып шыдаар;

Орфография. Ажык эвес үннерниң үжүктөрүн дакпырлап бижири билир;

Й үннүг үжүктөрлиг (я, е, ё, ю) сөстөрни шын бижири билир;

Сөс эгезинге т-д, п-б деп үннерниң үжүктөрүн шын бижири билир;

Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы. Сөстүң тургустунар аргаларын болгаш сөстүң тургузуунуң сайгарылгазын чорудуп билир: морфологтук (кожумактыг), синтаксистиг арга. Хурааңгайлаар арга.

Хевир тургузар кожумактарны, оларның янзыларын ылгап билир: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүң болбас хевириниң кожумаа, кылыг сөзүңге немелде утка кириер кожумактар.

Өскертилге кожумактары, оларның янзыларын ылгап билир: чүве адының сан, падеж, арын кожумактары; кылыг сөзүнүң үе, сан, арын кожумактары.

Лексика болгаш фразеология.

Тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказын тодарадып ылгап билир: ниити түрк лексика, өске дылдардан үлегерлээн лексика: моол, кыдат, төвүт, орус болгаш өске дылдардан.

Ажыглалының аайы-биле тыва дылдың лексиказын тодарадып ылгап билир: ниити ажыглалдың сөстери, кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери, диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер.

Ховар ажыглалдың сөстөрүн тодарадып ылгап билир: эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер), чаа сөстөр (неологизмнер). Жаргонизмнер.

Хуу аттар (ономастика), оларның янзыларын тодарадып ылгап билир: (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер болгаш космонимнер).

Тыва дылдың тайылбырлыг словарьларын, оларны канчаар ажыглаарын билир. Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы кылып билир;

Морфология. Морфология деп чүл, аңаа чүнү өөренирил дээрзин, чүве ады, тодаргай болгаш туугай чүве аттарының дугайында билген, чүве адының темалыг бөлүктери, оларның янзыларын тодарадып ылгап билген турарлар;

Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери, оларның тургустунары оларның янзыларын тодарадып ылгап билир;

Орус дылдан үлегерлээн сөстөрнүң грамматиктиг хевирлерин шын бижиирин билген турарлар;

Демдек ады. Демдек адының чогаадылгазының дугайын, демдек адының чогаадылгазынын аргаларын, оларның янзыларын тодарадып ылгап билир (морфологтут, синтаксистиг аргалар, сөстүң катаптаанындан). Демдек аттарының темалыг бөлүктөрүн: шынар- демдээн, өң-чүзүнүн, хевирин, хемчээлин көргүзөр демдек аттары, оларның янзыларын тодарадып ылгап билген турарлар;

Шынарның демдек аттары, хамаарылганың демдек аттары тодарадып, ылгап шыдаар;

Сан аттарының бөлүктери, оларның янзыларын тодарадып ылгап билген турарлар: түң болгаш дугаар сан аттары, чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттары болгаш оларны шын бижиирин билип алган турар ужурлуг;

Сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарыңга киржилгезин билир;

Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстөрнүң ажыглалын билир;

Ат орну. Ат орнунуң грамматиктиг утказы, морфологтут демдектери, синтаксистиг хүлээлгезин долузу – биле билген, ат орнунуң бөлүктөрүн тодарадып, ылгап шыдаар; чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлирин билир;

Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижиирин, ат оруннарының морфологтут сайгарылгазын чорудуп шыдаар болур ужурлуг;

Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы. Тыва улустуң чугаа этикеди деп чүл дээрзин, чугаа чорудулгазының хевирлерин: чүгүртү (улу- каралап) номчууру; сөзүглелден кол медээни тып номчуурун; сөзүглелди сайгарып номчуурун уруглар шингээдиң алган болур ужурлуг.

Сөзүглелдин тодаргай болгаш элдээрткен утказын илередип шыдаар, номчааны чечен чогаал сөзүглелиниң утказын сактып бижип шыдаар;

Монологтуң янзылары, оларны аас, бижимел чугаага тодарадып ылгап билген турарлар: чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын. Дыл темазыңга дыңнадыгны боду кылып шыдаар. Диалогтуң хевирлерин билир: кылдыныгны боттандыраарынче углаптар чугаа, бодал солчуп чугаалажырын шингээдиң алган турарлар.

Ханы билиг алырының ажил-чорудулгазы.

- Долгандыр хүрээлелди база социумну билип алыры-биле янзы-бүрү аргаларны ажылаары (дуржулга, чурттаары, киржири, хайгаарал хемчег, эксперимент, майык кылыры, төлевилел тургузары дээш о.ө.)

- Билип ап турар чүүлүнүң тургузуун тодарадыры, бүдүн чүүлдүң кезектеринин аразында чугула функционалдыг харылзааларын болгаш хамаарылгаларын дилеп аңгылаары.

- Чаңгыс азы элээн каш сүмелээн үндезиннер, барымдааларга даянып, деңнеп, шүүштүрүп, бөлүктөп чорудары факт-барымдаа, бодал, шынзыдылга, даап бодаашкын, маргыш чок шын чүүлдү аңгылап билири.

-Нарын эвес практиктиг байдалдарны шинчилээри болгаш шенелдени кылыры, даап бодаашкыннарны идип үндүрүп, оларны херек кырында хынап көөрүн эргежок чугула деп угаары. Идип үндүрген даап бодаашкыннарны бадыткаары-биле практиктиг, лабораторлуг база бөдүүн шенелделерни ажыглаары; ук ажылдын түннелдерин бижиири.

Өөредилге болгаш практиктиг айтырыгларны чогаадыкчы шиитпирлээри:

- үлегерлерден барымдаалыг ойталап билири; бир янзы шиитпирлерни тывары; янзы-бүрү чогаадыкчы ажылдарны боду кылыры; төлевилел болгаш шенелде ажыл-чорудулгаларга киржири.

Медээ-коммуникативтиг ажыл-чорудулга.

Аас чугааны дүүшкек кылдыр билип алыры болгаш дыңнап алган чүүлүн кыска азы делгеренгей дамчыдып билири.

- янзы-бүрү стиль болгаш жанрларнын сөзүглелдерин меделдиг чүгүртү

- номчааш, сөзүглелдин медээ болгаш утка талазы-биле сайгарылгазын кылыры.

-номчулгануу аңгы-аңгы аргаларын ажыглаары (улуг-каралап, чүгүртү, ханылап номчууру дээш).

-дыңнаан болгаш номчаан чүүлүн онаалгазын барымдаалап (кыска, шилилгелиг, долу), дүүшкек кылдыр бижимел хевирге кылыры.

-план, тезис,конспектилерни тургузары.

-чижектер берип, медээлер чыып, түннелдерни кылыры.

Бодунуң ажыл-чорудулгазынын түннелдерин аас болгаш бижимел хевирге көргүзери.

-бодалды бичии өскерткеш, дамчыдып билири.

-харылзажырының сорулгазын тодарадып алыры.

- долгандыр турар байдалынга дүүштүр дылдың аянныг аргаларын база демдек системазын (сөзүглел,

таблица, схема, дыңнавышаан көөр херекселдер дээш) шилири болгаш ажыглаары.

-салдынган сорулгаларны шиитпирлээри-биле дыңнадыгнын үнер дөстөрүн ажыглаары,

энциклопедия, словарьлар, Интернет курлавырлары болгаш өске-даа чүүлдерни

киирбишаан, хөйнуң мурнунга чүве чугаалаарының кол аргаларын ажыглап өөренири.

-диалог, диспут кылырының этиктиг норма болгаш дүрүмнерин ажыглаары.

Календарь-темалыг планнаашкын. 6 класс.

№	Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Шак тар саны	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулганының колхевирлериниң тайылбыры	Эрттирер үези	
					план-биле	Эрт кени
1	Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Дыл – харылзажырынын чугула чепсээ. Төрөл дылдар болгаш өгбе дыл дугайында билиг. Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.	1	Кижилернин аразында чугаалажыр чугула чепсээ – дыл дугайында чугаага киржир. Өөредилге номунда дылга, төрөл дылдарга хамаарышкан материалдарның ниити сайгарылганына киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.		
5 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын						
2		Фонетика болгаш орфоэпия. Кадып (ь) болгаш чымчак (ь) демдектерни сөскө ажыглаары	1	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежиң, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар. Өөредилге номунда бердинген материалдарның ниити сайгарылганына киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.		
3		Лексика. Сөзүглелдер, оларның стили.	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		
4		Хыналда диктант.	1			
5	Орфография	Ажык эвес үннерниң үжүктөрүн дакпырлап бижиири.	1	Орфография дугайында тайылбырны кылырынга киржир. Демнежиң ажылдаар: Орфография дүрүмнерин сактып алыр, удур-дедир хынажыр (бердинген сөскө хамаарышкан дүрүмнү тайылбырлаар азы бердинген дүрүмгө чижектерини тывар)		
6		Й үннүг үжүктөрлиг (я, е, ё, ю) сөстөрни шын бижиири.	1			
7		Бирги улдуннун түңнелинге хыналда ажыл.	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		

8		Сөс эгезинге т-д, п-б деп үннернің үжүктерин шын бижири.	1	Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Тыва дылдың словарьларының дузаы-биле сөстернің шын бижилезин хынаар. Өөредилге номунда графика, орфографияга хамаарышкан материалдарның ниити сайгарылгазына киржир, мергезилгелернің онаалгаларын күүседир. Словарьлык диктантыны бижиир.
9	Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгасы	Сөстүн тургустунар аргалары: морфологтук (кожумактыг), синтаксистиг арга. Хурааңгайлаар арга.	1	Демнежил ажылдаар: Бердинген сөстернің уткалыг кезектерин (морфемаларны) – дазыл, чогаадылга, хевир тургузар, өскерттирге кожумактарын аңгылап айтыр. Бөлүк айы-биле ажылдаар: Сөстүн уткалыг кезектеринин чүгле кайы-бирээзи кирген (арын кожумактарлык, демдек ады чогаадыр кожумактарлык, укталган дөстүг дээш о.ө.) сөстерни домактардан тывар онаалгалыг ажылды күүседир.
10		Хевир тургузар кожумактар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүн болбас хевиринин кожумаа, кылыг сөзүңге немелде утка киирер кожумактар. Өскерттирге кожумактары: чүве адының сан, падеж, арын кожумактары; кылыг сөзүнүн үе, сан, арын кожумактары.	1	Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгасының кол билиглерин экинчизээди алырынга дузалаар оюннарга киржир. Демнежил ажылдаар: Чогаадылга кожумактарының ажылгалып тайылбырлаар: -чыл, -чи, -кчи деп кожумактарын болгаш оларның фонетиктиг вариантыларының чүве адын тургузарын; -лыг, -зыг, -кыр, -кы деп кожумактарын болгаш оларнын фонетиктиг вариантыларының демдек адын тургузарын. Бот ажылдаар: Хевир тургузар кожумактарга чижектер тывар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактарын (чык, -чыгаш, -ак, -пай, -кай, -кы болгаш оларнын фонетиктиг вариантыларын), демдек адының чадаларынын

			<p>кожумактарын (-ак, -зумаар, -ылдыр; -гыр болгаш оларның фонетиктиг вариантыларын), кылыг сөзүнүң болбас хевириниң кожумаан, кылыг сөзүңге (причастие, деепричастие) немелде утка кирир кожумактарны. Сөстө чогаалдыга болгаш өскертилге кожумактарын, хевиринескертир кожумактарны таныыр.</p>		
11		Сөстүң тургузунуң сайгарылгасы.	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.	
12	<p>Лексика болгаш фразеология (6 шак)</p>	Тывыылган угунуң айы-биле тыва дылдың лексиказы (ниити түрк лексика)	1	<p>Ниити түрк лексиканың, моол дылдан үлегерлээн лексиканың чижектерин тывар. Моол, төвүт, кыдат сөстөрни аңгылаар. Эрги болгаш чаа орус үлегерлеп алышкыннарны тодарадыр. Кыска дыңнадыг белетээр: «Ажыглалының айы-биле тыва дылдың лексиказы»</p> <p>«Мени каая ажыглаар силер?» деп оюнга бөлүк айы-биле киржир:</p> <p>«Каяа-даа» (ниити ажыглалдың сөстери), «Тожу кожунга» (диалектилер), «Эштерим аразыңга» (жаргонизмнер), «Ажылымга», «Аалымга» (мергежил сөстери), «Кырган-ачам дугайында сактышыңга, чогаалга» (эргижирээн сөстер), «Квест-оюнга» (чаасөстөр).</p> <p>Ниити ажыглалдың, ховар ажыглалдың сөстөрүн (эргижирээн сөстер (историзмнер, архаизмнер), неологизмнер), кызыгаарлыг ажыглалдың сөстөрүн (диалектизмнер, мергежил сөстери, жаргонизмнер, терминнерни аңгылаар.</p>	
13		Өске дылдардан үлегерлээн лексика: моол, кыдат, төвүт, орус болгаш өске дылдардан)	1		
14		Ажыглалының айы-биле тыва дылдың лексиказы. Ниити ажыглалдың сөстери.	1		
15		Бирги чартык чылдың түңнелинге хыналда ажыл.	1		
16		Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери: диалектизмнер,	1		

		мергежил сөстери болгаш терминнер.		Мергежил сөстерин, диалектизмнерни, терминнерни чугааныңянзы-бүрү байдалдарына ажыглаар.		
17		Ховар ажыглалдың сөстери: эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер), чаа сөстөр (неологизмнер). Жаргонизмнер.	1	Чечен чогаал сөзүглелдеринден эргижирээн сөстөр, историзмнер, неологизмнерни тывар. Бодунуң чугаазындан жаргоннар болгаш диалектилерни чайладыр. Литературлуг дылды диалектилерден ылгаар.		
18		Хуу аттар (ономастика), оларның янзылары (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер болгаш космонимнер). Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы.	1	Сөзүглелди тыва литературлуг дылдың лексиктиг нормаларынсагаанының талазы-биле сайгарылганы кылып номчуур. «Чүү-дүр ол?» деп оюнга бөлүк аайы-биле киржир: «Топо», «Гидро», «Этно», «Антропо», «Зоо», «Космо» (хуу аттарны танып билир, аңгылаар, шын бижиир) Тыва дылдың лексиказын тывылган угунуң болгаш ажыглалыныңаайы-биле таныыр, оларны аңгылаар, бижимел чугаага шын ажыглаар. Хуу аттар дугайында кол билиглерни шингээдир. Оларның янзыларын аңгылаар (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер база космонимнер), сөзүглелден тывар.		
19		Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		
20	Морфология (12 шак)	Чүве ады. Тодаргай болгаш туугай чүве аттары. Чүве адының темалыг бөлүктери.	1	Тодаргай болгаш туугай чүве аттарын, оларның кол темалыг бөлүктерин аңгылаар. Хуу болгаш ниити чүве аттарын, оларның кол темалыг бөлүктерин аңгылаар. Хуу болгаш ниити чүве аттарының шын бижилгезин сагыыр. Өөредилге номунда материалдарының ниити сайгарылгазына киржир, мергежилгелернин онаалгаларын күүседир.		

21		Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери, оларның тургустунары	1	«Чүве адының морфологтуг демдектери» деп диалогка киржир. Демнежиш ажылдаар: Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлерин тургузар, кожумактарын айтыр.	
22		Орус дылдан үлегерлээн сөстөрниц грамматиктиг хевирлерин шын бижиири.	1	Бөлүк айы-биле ажылдаар: Орус дылдан үлегерлээн сөстөрниц кожумактарын шын бижиир. Чүве адының морфологтуг сайгарылгазын кылыр.	
23		Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.	
24		Демдек ады. Демдек адының чогаадылгазы (морфологтуг, синтаксистиг аргалар, сөстүң катаптаанындан).	1	Демдек адының ниити утказын тодарадыр, морфологтуг демдектерин барымдаалап, демдек аттарын тодарадыр. Демдек адының тургустунарын тайылбырлаар: 1) чогаадылга кожумактарының дузазы-биле: <i>-лыг, -зыг, -кыр, -кы</i> болгаш оларның фонетиктиг вариантылары; 2) сөстөрниц каттышканындан: дефистеп бижиир: орлан-эрес; тулуштур бижиир: кара+ала = карала); 3) сөстөрниц катаптаанындан (кара-кара). Демдек аттарын чогаадыр. Демдек аттарының темалыг бөлүктөрүн ылгаар. Шынарның болгаш хамаарылганың демдек аттарын аңгылаар. Шынарның демдек аттарының өйүнде, кошкадыр, күштелдирер чадаларын тургузар, оларны аңгылаар. Укталган, укталбаан демдек аттарын тодарадыр. Демдек адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Демдек адының морфологтуг сайгарылгазын кылыр.	
25		Демдек аттарының темалыг бөлүктери: шынар- демдээн, өң-чүзүнүн, хевирин, хемчээлин көргүзер демдек аттары. Шынарның демдек аттары. Хамаарылганың демдек аттары.	1		

26		Үшкү улдуңнуң түңнелинге хыналда ажыл.	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		
27		Сан аттарының бөлүктери. Түң болгаш дугаар сан аттары. Чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттары болгаш оларны шын бижири.	1	Сан аттарының бөлүктөрүн тодарадыр: түң болгаш дугаар санаттарын, чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының. Сан адының чүве ады-биле каттышканда, чүве адын чаңгыстыңсанынга ажыглаары (ч: тозан аът). Сан аттарының шын бижилгезин сагыыр. Сан адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Сан аттарының дузазы-биле нарын сөстөрни тургузар. Сан аттары кирген фразеологизмнерниң утказын тайылбырлаар. Сөзүглелдерден тыва хемчег илередир сөстөрни тывар. Морфологияга хамаарышкан айтырыгларга харыылаар. Билиинхынаар, бодунга түңнелдерни үндүрер. Сан адының морфологтуг сайгарылгазын кылыр.		
28		Сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарынга киржилгези. Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстөрниң ажыглалы.	1	Ат орну. Ат орнунуң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.		
29		Ат орну. Ат орнунуң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.	1	Ат орнунуң грамматиктиг утказын тодарадыр, морфологтуг демдектериниң, синтаксистиг хүлээлгезиниң аайы-биле оларны тайылбырлаар. Ат орнунуң бөлүктөрүн аңгылаар (арынның, айтырыгның, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары), оларны синтаксистиг хүлээлгезин тайылбырлаар.		
		Ат орнунуң бөлүктери. Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири.	1	Ат оруннарын өске чугаа кезектеринден ылгаар, падежтерге өскерттир. Силер, болар де пат оруннарын тыва чугаа этикедингедүүштүр ажыглаар, улуг улус-биле чугаалажып билир. Аңгы-аңгы от оруннары-биле домактарны чогаадыр.		

		Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири. Ат оруннарының морфологтуг сайгарылгазы.		Ат оруннары кирген домактарны, сөзүглелдерде сайгарар. Ат оруннарының морфологтуг сайгарылгазын кылыр.		
30		Хыналда ажыл	1	Алган билиглери бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		
31	Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Тыва улустуң чугаа этикеди. Чугаа чорудулгазының хевирлери: чүгүртү (улуг-каралап) номчууру; сөзүглелден кол медээни тып номчууру; сөзүглелди сайгарып номчууру. Сөзүглелдиң тодаргай болгаш элдээрткен утказы. Номчааны чечен чогаал сөзүглелиниң утказын сактып бижири. Монологтуң янзылары. Чурумал. Тоожуушкун. Угаап боданыышкын. Дыл темазынга дыңнадыг. Диалогтуң хевирлери: кылдыныгны боттандыраарынче углаптар чугаа, бодал солчуп чугаалажыры.	1	Тыва болгаш орус улустуң чугаа этикединде дөмейлешкек болгашылгалдыг талаларының дугайында коллективтиг чугаага киржир. Кичээлдерге номчулганың аңгы-аңгы хевирлерин ажыглаар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелде кол болгаш элдээрти чугаалаан медээни тодарадыр. Бот ажылдаар: Номчааны чечен чогаал сөзүглелиниң утказын дамчыдар. Монологтуң янзыларының дугайында чугаага киржир. Чугаа этикединиң онзагайларын көргүскен дыңнадыгларны, презентацияларны тургузар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Хевир аайы-биле диалогтуң чижектерин тургузар; номчааны, дыңнаны диалогтуң утказын чугаалаар. Чугаа культуразыга хамаарышкан оюн хевиринде тургустунган онаалгаларны күүседир.		
32		Катаптаашкын. Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы. Морфология.	1	Чыл дургузунда өөрөнгөн темаларны катаптаар: Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы. Чүве ады. Демдек ады. Сан ады. Ат орну.		
33		Өөредилге чылынын түңнелинге хыналда ажыл.	1	Алган билиглери бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		

34	Түнел кичээл	1	Алтан билиглэрин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.	
		34		